

Libor Martinek

Czeska i zagraniczna recepcja twórczości Roberta Hohlbauma, autora powieści o pograniczu

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie życia i twórczości jednego z najważniejszych przedstawicieli niemieckiej literatury „wschodnich Sudeków”¹, Roberta Hohlbauma. Robert Hohlbaum urodził się w Krnowie 28 sierpnia 1886 roku w rodzinie leśnika, w roku 1904 zdał maturę w krnowskim liceum powszechnym. Później na uniwersytetach w Wiedniu i Graz studiował germanistykę i historię. Podczas I wojny światowej walczył na froncie jako oficer, następnie pracował jako bibliotekarz w Wiedniu, a później jako dyrektor biblioteki w Duisburgu, od 1942 roku przebywał w Weimarze. Po roku 1945 wrócił do Austrii, gdzie pracował jako ogrodnik. Przez kilka lat był objęty zakazem publikacji². Od roku 1949 pracował w Austrii jako dziennikarz. Zmarł 4 lutego 1955 r. w Graz.

Pavel Eisner w publikacji *Československá vlastivěda* (1933) sytuuje Hohlbauma bezpośrednio do przedstawicieli niemieckiej literatury nacjonalistycznej, akcentując to zaraz we wstępie:

Z literatury nacjonalistycznej, która przejawy można odnaleźć zarówno w regionalistycznej liryce, jak i w historycznej powieści wiejskiej, warto przytoczyć jeszcze

---

¹ Jest to termin stosowany przez historiografię niemiecką, stąd użycie w cudzysłowie.

² Biograf Hohlbauma Johann Sonnleitner podaje, że o zakazie wydawania książek autorstwa Hohlbauma zdecydowała Rada Sojusznicza: „1945 werden Sämtliche Werke Hohlbaums vom Aliierten Rat gesperrt” (J. Sonnleitner Johann, *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien – Köln 1989, s. 256) i w komentarzu odsyła do publikacji Dietera Stiefela *Entnazifizierung in Österreich* (Wien 1981). Sonnleitner następnie opisuje (na podstawie lektury korespondencji osobistej zachowanej w spuściźnie Hohlbauma) próby Hohlbauma dostania się do wydawnictw i reakcje tych wydawnictw (recenzje wewnętrzne, korespondencja z autorem itp). Według Sonnleitnera w roku 1950 starania Hohlbauma zakończyły się sukcesem.

kilka interesujących zjawisk, Robert Hohlbaum z Krnowa [...] jest specjalistą od historycznej powieści studenckiej w realiach austriackich (lata 1856 i 1866) oraz o buntach studenckich w Rzeszy przed rewolucją marcową (*Die Raben des Kyffhäuser*, 1927, z Kotzebuem i jego mordercą Sandem, z Goethem i jego władcą, z Börnem i Heinem); w innych utworach czerpie inspirację z kontrreformacji i wojny trzydziestoletniej, z rokoka, z weimarskich jutrzeńek, w powieści *Grenzland* (1921) z czasów po przewrocie w Czechosłowacji, z liryki z okresu wojny światowej³.

Również Milan Rusinský w publikacji *Němečtí Slezané* (Opava 1933) o Hohlbaumie twierdzi, że „należy do tych poetów naszego regionu, których twórczość jest przesiąknięta ideą Wielkich Niemiec [...]. Nie Austria ani Prusy, ale Niemcy są ciągłym tonem brzmiącym w dziełach Hohlbauma, w powieściach o życiu studentów i w zbiorach wierszy zabarwionych silnym nacjonalizmem”⁴. Natomiast niemiecki pisarz i badacz Josef Mühlberger przybliży nacjonalizm Hohlbauma: „Marzenia o wspólnej rzeszy wszystkich Niemców, które wyrażał w swoich utworach, jeszcze się mieszcza w ramach politycznych monarchii, jego nacjonalizm jeszcze nie posiada owej ostrości, która wkrótce miała zapanować”⁵.

Współczesna ocena postaci i twórczości Hohlbauma nie odbiega od przedwojennej. Pavel Kosatík w publikacji *Menší knížka o německých spisovatelích z Čech a Moravy* (Praha 2001) umieszcza Ślązaka Hohlbauma wśród Morawiaków (zapewne zgodnie z tytułem swojej pracy, w której Śląsk nie jest wymieniony⁶): „Spośród autorów, których obawy o losy Niemców w czechosłowackim pograniczu znalazły ujście w ideologii wielkoniemieckiej, a później nacjonalistycznej, w okresie międzywojennym byli popularni jeszcze Wilhelm Pleyer (1901–1974), a na Morawach Robert Hohlbaum (1866–1955)”⁷. Już pierwsza większa publikacja Hohlbauma, zbiór opowiadań *Der ewige Lenzkampf* (1912)⁸, postulowała połączenie wszystkich Niemców. W powieściach *Österreicher* (1914) oraz *Zweikampf um Deutschland* (1936) proklamował braterstwo broni młodych ludzi z Austrii i Prus. Wielkoniemieckie cechy niesie również powieść

³ P. Eisner, *Od r. 1848 do našich dnů*. W: *Československá vlastivěda. Díl VII. Pisemnictví*. Praha 1933, s. 350.

⁴ M. Rusinský, *Němečtí Slezané*, Opava 1933, s. 33.

⁵ J. Mühlberger, *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*, przekł. V. Dufková, Ústí nad Labem 2006, s. 35.

⁶ Jest to godne zastanowienia. Kosatík w swojej książce pt.: *Menší knížka o německých spisovatelích z Čech a Moravy*, Praha 2001, pisze o pochodzących z Opawy: Petrze Bezruč (ibid., s. 177, 202, 229) i Walterze Seidlu (ibid., s. 215), a z Krnowa Hannsie Cibulce (ibid., s. 254).

⁷ Ibid., s. 215.

⁸ Pod zmienionym tytułem *Die Prager Studenten* (1942, 1943, 1944) powieść wyszła jeszcze w Berlinie podczas wojny oraz w kolejnych wydaniach.

o środowisku burschenschaftu⁹ w Rzeszy przed rewolucją marcową *Die Raben des Kyffhäuser* (1927) oraz powieść z południowego Tyrolu *Das Paradies und die Schlange* (1928). Nie inaczej jest w trylogii, której akcja toczy się podczas rewolucji francuskiej i wojen napoleońskich *Volk und Mann* (1931–1934) – tytuły poszczególnych części to *König Volk* (1931), *Der Mann aus dem Chaos* (1933), *Stein* (1934). Wielki potencjał nacjonalizmu Hohlblaum upatruje w duchu pruskim z lat 1812–1815. Pruski oficer von Rochlitz w opowiadaniu *Die Flucht in den Krieg* (1937) jest świadkiem zdrady Rzeszy na kongresie wiedeńskim. Postać tę przyrównuje do wolnego pana vom Stein¹⁰.

W powieści *Die Amouren des Magisters Döderlein* (1921) Hohlblaum stworzył postać narodowego bohatera z austriackiego pogranicza. Barthel Döderlein z Jeseníków żył dla „wielu miłości” i umarł „za swoją ostatnią” – ojczyznę. Tragedia śmierci Döderleina na polu walki polega na niespełnieniu marzenia o niemieckiej ojczyźnie. Powieść *Grenzland* (Leipzig 1921) ukazuje Śląsk w dniach po przewrocie w roku 1918 i sytuację sudeckich Niemców w Czechosłowacji¹¹.

⁹ Burschenschaft – związki studentów niemieckich. Poglądy Hohlblauma formowały się właśnie dzięki członkostwu w związkach Burschenschaft. Znajomości z nich wyniesione pomogły mu przetrwać po porażce nazizmu i powrocie do Austrii, gdy mimo zakazu publikacji jego utworów mógł się utrzymać dzięki spotkaniom autorskim i czytaniu swoich utworów, których wznowienia były zakazane (Z. Mareček, *Německá literatura na Moravě a ve Slezsku po roce 1918 a její bojovně protičeské zaměření*, „Světová literatura” 1994, nr 2, s. 199–201).

¹⁰ Heinrich Friedrich Karl vom Stein (1757–1831), wolny pan, pruski polityk.

¹¹ Tytuł powieści *Grenzland*, wydanej w 1921 roku przez lipskie wydawnictwo Staackmann i dedykowanej przywódce niemieckich nacjonalistów na ziemiach czeskich, przewodniczącemu Ziomkostwa Sudetoniemieckiego Rudolfowi Lodgmanowi (1877–1962) jest zapowiedzią całego szeregu sudeckich powieści o walce narodowościowej na terenach pogranicza w latach 1918–1919. Akcja powieści obejmuje niepełny rok w Frývaldovie (dzisiejszym Jeseníku): od końca I wojny światowej do jesieni 1919 r. Wprawdzie w powieści miasto to nie jest bezpośrednio nazwane, ale Hohlblaum w jednym z wywiadów mówił o swoim dziadku, lekarzu z Frývaldowa, o którym myślał pisząc powieść, a topografia powieści faktycznie odpowiadała sytuacji w Frývaldovie. Głównym bohaterem jest weteran wojenny, prawnik Hermann Helm, syn starego lekarza. Kiedy region po próbie włączenia go do Niemiec zostaje zajęty przez czechosłowackie wojska, młody prawnik jest zdecydowany nawet sięgnąć po broń. Na krótki czas trafia do aresztu, ale czekają go też dalsze ciosy losu: jego żona zdradza go z czeskim oficerem, a ojciec umiera. Fabrykant Sentner obawia się niemieckiej konkurencji i opowiada się za państwem czechosłowackim. Strajk swoich robotników rozpęta przy użyciu czechosłowackiego wojska. W ten sposób Czechów zaczyna nienawidzić również stolarz Stenzl, który do tej pory agitował za proletariackim internacjonalizmem. Akcja powieści kulminuje w chwili pogrzebu sześciu ofiar zabitych podczas interwencji armii po bitwie między Czechami a Niemcami 28 października 1919 r. Nad ich grobem zawarty zostaje pakt między wszystkimi warstwami Niemców w Frývaldovie – synem fabrykanta Steinera, katolickim księdzem, który wcześniej opowiadał się przeciwko przyłączeniu do Niemiec, i robotnikami, wśród których było najwięcej ofiar. Powieść kończy się – z perspektywy autora – optymistycznie. Helm odnajduje w wiejskiej nauczycielce Hedvice narodowościowo uświadomioną partnerkę i zaczyna pojmować nieśmiertelność niemieckiego krajobrazu i ducha jego mieszkańców. (Fragment powieści opublikowa-

Powieść *Zukunft* (Leipzig 1922) ma również wydźwięk społeczno-polityczny. Akcja powieści *Das Vorspiel* (1918) toczy się od roku 1860, autor nawiązał do niej utworem *Unsterbliche* (1919).

W powieści *Die stumme Schlacht* (1939) Hohlbaum opisuje gorzki los Niemców w monarchii dunajskiej. Powieść *Das Letzte Gefecht* (1943) jest pochwałą czasów walki narodowego socjalizmu przed przyłączeniem Austrii do Niemiec. W *Front der Herzen* (1944) opisał, jak mieszkańcy heroicznie znosili ataki powietrzne podczas wojny. Uzasadnienie takich postaw Hohlbaum znajdował w sławnej *Ballade vom Vaterland*: „Denn ich trug, in tiefste Seele gebannt, / ein ewig leuchtendes Vaterland” („Ponieważ nosiłem w głębi duszy / wiecznie lśniącą ojczyznę”¹²).

Hohlbaum jest też autorem zbiorów poezji *Deutsche Gedichte* (1916), *Deutsches Leid in Österreich* (1930) i cyklu sonetów *Deutschland* (1923). Swoją eklektyczną lirykę publikował między innymi w satyrycznym tygodniku „Die Muskette”, podporządkowanym gustom austriackich oficerów. W jego spuściźnie zachował się również epos w odcinkach *Abendland*, a oprócz sonetów *Von den kleindem Dingen* (1943) powstały „wyczelowane wiersze pośmiertnie wydanego zbioru *Błogosławieństwo bardzo dojrzałego wina (Des reifsten Weines spätern Segen, 1967)*”¹³. Również poezja Hohlbauma jest ewidentnie nacechowana nacjonalizmem¹⁴. Trend ten dotyczy również jego dramatów, w których oprócz tematyki niemieckiej i austriackiej pojawiają się tematy ze starożytności (*Patroklos*, 1944). Z kolei *Gewitter im Vormärz* (1942) jest tragikomedią napisaną według Grillparzera.

Z tendencją polityczno-nacjonalistyczną w twórczości Hohlbauma związana jest tendencja kulturalno-nacjonalistyczna. Pisarz sądził, że fundament politycznym Rzeszy powinna być prawda „niemieckiego bytu”. Z fragmentów niemieckiej muzyki i liryki winno się stworzyć „duchową rzeszę” jako podstawę kształtowania narodu. Dla powieści kulturowo-historycznych Hohlbauma typowe jest pojęcie czystej, „niefałszowanej” kultury. Zazwyczaj

no w czasopiśmie „Světová literatura” 1994, nr 2, s. 202–204 w tłumaczeniu Zdeňka Marečka).

¹² A. Lubos, *Geschichte der Literatur Schlesiens*, t. 2, München: 1967, s. 412.

¹³ J. Mühlberger, op. cit., s. 37.

¹⁴ Fakt, że po roku 1918 Hohlbaum mieszkał w Austrii umożliwił mu nie oglądanie się na czechosłowackie urzędy, które śledziły wszystkie przejawy ataków na państwo. Twórczość Hohlbauma jest również przedstawiona w antologii *Bekennnisbuch österreichischer Dichter hg. vom Bund deutscher Schriftsteller Österreichs* (Wien 1938), wydanej po anshlussie Austrii, a fragmenty jego twórczości były także wybrane do antologii *Heimkehr ins Reich, Großdeutsche Dichtung aus Ostmark und Sudetenland 1866-1938*, wydanej po powstaniu Protektoratu Czech i Moraw przez Heinza Kindermanna w pokazowej serii wydawniczej „Deutsche Literatur, Reihe Politische Dichtung” w lipskim wydawnictwie Reclam w roku 1939. Hohlbaum jest tam zaszeregowany nie między autorów austriackich, ale sudeckich (Z. Mareček, op. cit., s. 201).

charakteryzowały się one nie skrywaną agitacją polityczną¹⁵: trylogia *Frühlingssturm* z tomami *Die deutsche Passion* (1924), *Der Weg nach Emmaus* (1925), *Die Pfingsten von Weimar* (1926) jest nacechowana nacjonalistycznie i antysemitcko. Akcja trylogii toczy się od czasów wojny trzydziestoletniej do czasów Goethego i jest zarazem apoteozą powstającego niemieckiego ducha, peanem na cześć przynależności do jednej rasy. Postać syna księdza z okresu wojny trzydziestoletniej Michaela Moschweina sobie i swoim potomkom stawia za zadanie zachowanie niemieckiego bytu. Z takiego czystego ludowego ducha, według autora, wyrastają dzieła Klopstocka, Lessinga, Goethego i członków ugrupowania. Apogeum tych wartości upatruje w wierszu Goethego *Über allen Gipfeln ist Ruh*¹⁶.

Wspomniane tendencje naznaczyły też liczne powieści i nowele o artystach, które przyniosły Hohlbaumowi popularność również poza kręgami czytelników o nastawieniu nacjonalistycznym; muzykę zaczął rozumieć dzięki swojej żonie.

W powieści *Sänger und Könige* (1929) pojawiają się Goethe, Bruckner, Wagner, Weber. W noweli *Heroische Rheinreise* (1941) Goethe i wolny pan vom Stein, w noweli *Symphonie in drei Sätzen* (1943) Beethoven i Goethe, Smetana i Wagner, w powieści *Der Zauberstab* (1954) Bruckner, Brahms, Bülow, Mahler, Wolf, Richard Strauss, Johann Strauss i inni. Do tego dodać należy biografie muzyków. I tak, o Antonie Brucknerze *Tedeum* (1950), nowele *Die Stunde der Sterne* (1930), *Die Herrgotts-Symphonie* (1948), oraz książka *Brahms-Bruckner-Strauss* (1933), o Johannie Straussie *Der König von Österreich* (1956),¹⁷ o Josephie von Eichendorffie opowiada nowela pod tym samym tytułem (1922), podobnie o Grillparzerze (1938, 1942), o Goethem traktuje nowela *Sonnenspek-*

---

¹⁵ Kwestie ideologiczne i polityczne Hohlbaum analizował również teoretycznie w swojej pracy *Die Ahnen des Bolschewismus* (1937). Wiele o jego poglądach i życiu można się też dowiedzieć z jego autobiografii *Mein Leben* (1936), jednak napisanej z dużą dawką autostylizacji.

¹⁶ A. Lubos, op. cit., s. 412.

¹⁷ Kiedy w wydawnictwie Leopold Stocker Graz/Stuttgart w roku 1986 wyszło wznowienie tej powieści, na okładce książki Hohlbaum był przedstawiony jako „cichy i subtelny obserwator“, bez wzmianki o jego ścisłych związkach z czołowymi autorami nacjonalistycznymi, takimi jak Hans Friedrich Blunck i Walter Bloem, czy o jego wkładzie w rozbięcie austriackiego PEN-klubu po kongresie międzynarodowym w Dubrowniku, gdzie niektórzy austriaccy autorzy, którzy po swojej lojalnej postawie wobec Hitlera obiecywali sobie lepszą pozycję na sterowanym centralnie rynku księgarskim w Niemczech, demonstracyjnie opuścili kongres na znak protestu przeciw oskarżeniom o nazistowskie praktyki tzw. akcji przeciw niemieckiemu duchowi, i swoim opuszczeniem austriackiego PEN-klubu zdystansowali się od wiedeńskiej rezolucji krytykującej intelektualny ucisk jednostki w Niemczech. (Por. Z. Mareček, op. cit., s. 200; R. Roček, *Glanz und Elend des P. E. N. Biographie eines literarischen Clubs*. Wien 2000, s. 138-139).

trum (1951), a o Johannie Christianie Güntherze¹⁸ powieść *Der wilde Christian* (1921), w którym Hohlbaum opisuje awanturnicze życie poety¹⁹, który gubi np. swoje wiersze po domach publicznych. W noweli *Der Kurfürst* (1940, 1953) opowiada o terapeutcie z Gräfenberku (dzisiejsze uzdrowisko Jeseník) Vincenzie Priessnitzu. Hohlbaum napisał też historię Jezusa *Jesus-Legende* (1951), która ukazała się w Salzburgu z ilustracjami Kolomana Lenka²⁰.

Pochodzący z Krnowa Hohlbaum zaprezentował się również w zbiorze wydanym z okazji 50 urodzin Hansa Watzlika *Aus Hans Watzliks Land, Zum 50. Geburtstag d. Dichters* (1929), który redagował wraz z dyrektorem szkoły w Opawie Emilem Hadinou i szumawskim etnografem Seppem Skalitzkym.

Cytując Pavla Eisnera, Robert Hohlbaum wydaje się być sprawnym gawędziarzem, doskonałym naśladowcą starego stylu i doświadczonym malarzem historycznych obrazów. Pod zalewem zręcznie nagromadzonych słów z jego utworów jednak wyziera intelektualna płytyzna²¹.

Historia literatury już sobie poradziła z twórczością Roberta Hohlbauma i zaszerogowała go do odpowiednich kontekstów historycznych i gatunkowych. Dotąd jednak nie wykorzystano jego twórczości jako źródła do badań nad historią mentalności lub nad życiem w czasach międzywojennej Republiki Czechośłowackiej, które można zawrzeć w pojęciu komunikacja literacka lub komunikacja w życiu literackim mniejszości niemieckiej na pograniczu.

---

¹⁸ Johann Christian Günther (8. 4. 1695 Striegau – 15. 3. 1723 Jena) niemiecki poeta okresu wczesnego oświecenia. Nie ukończył studiów medycznych, prowadził awanturniczy tryb życia. Jego twórczość cechuje silny subiektywizm, krytycyzm i akcentowanie etycznego przesłania sztuki. Liryka miłosna Günthera opiera się na czystym przeżyciu, wiersze filozoficzne odbijają ambiwalentny stosunek do religii – od obwiniania Boga do powrotu do teologicznych barokowych wizji. W utworach satyrycznych atakował przywary ludzkie w kwestiach moralnych i religijnych, z obawami obserwował losy ziemi. Spuścizna Günthera wyszła m.in. w zbiorach *Sammlung von J. Ch. Günther Gedichten* (4 tomy, Leipzig 1723–1735), *Gedichte* (1735), *Sämtliche Werke Historisch-kritische Gesamtausgabe* (ed. Wilhelm Krämer, Leipzig, Darmstadt u. Stuttgart 1930). W przekładzie na język czeski kilka jego utworów prezentowanych jest w antologii *Růže ran* (1969), a wybór wierszy *Krvavý rubín* (Praha 1995, przeł. J. Hiršal).

¹⁹ R. Hohlbaum zredagował wybór wierszy Günthera *Gedichte* (1921).

²⁰ Szczegółowo twórczość literacką Hohlbauma opracował Johann Sonnleitner w monografii *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich* (Wien–Köln 1989).

²¹ P. Eisner, op. cit., s. 350.

Zusammenfassung

Robert Hohlbaum betrachtete seine geographische und politische Herkunft stets als einen Auftrag im Sinne des sogenannten „“, so dass er sich folglich als „grenzdeutscher“ Schriftsteller empfand. In und in studierte er (Promotion zum 1910) und erfuhr durch seine Aktivitäten eine deutlich nationale Prägung im Sinne. Seine berufliche Tätigkeit als wissenschaftlicher Bibliothekar in der bot ihm neben seinen schriftstellerischen Liebhabereien eine ausreichende materielle Absicherung.

Nach dem 1938 an das , beteiligte sich Robert Hohlbaum mit einem Beitrag am „Bekenntnisbuch österreichischer Dichter“ (herausgegeben vom), das den Anschluss freudig begrüßte.

Hohlbaum, der nach 1945 kurzfristig als Hilfspächter und Ziegen-Hirte tätig war, blieb trotz unzähliger Umzüge in Weimar seinem Beruf als Schriftsteller treu und schrieb unter dem Titel *Te-deum* an einem Buch über. Nach vielen Schwierigkeiten wurde ihm 1951 die Rückkehr nach ermöglicht. Der einst gefeierte Hohlbaum starb wenige Jahre nach seiner Rückkehr am 4. Februar 1955 im Alter von 68 Jahren in Graz, wo er als junger Mann studiert hatte.